

Ковтун (Бугайчук) О. Основні підходи до розвитку українського літературного мовлення учнів у позакласній роботі / Олена Ковтун (Бугайчук) // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: зб. наук. пр. – К., 2002. – Вип. 4. – С. 19-27.

Олена КОВТУН (БУГАЙЧУК)

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ

До завдань освіти, що визначені у “Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті”, належить збереження й продовження української культурно-історичної традиції, виховання шанобливого ставлення до державних святинь, української мови і культури. Сприяти у вирішенні означених завдань повинна позакласна робота, що є важливим компонентом навчально-виховного процесу. В “Концепції позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи” [2] зазначається, що основним об’єктом позакласної роботи повинна бути особистість учня – з його інтересами, потребами, духовним світом, реальними можливостями та прагненнями. Відтак, у позакласній роботі необхідно послідовно реалізовувати ідею всебічного “гармонійного розвитку учнів, їхніх задатків і здібностей, виховувати в них почуття національної свідомості й гордості” [2; 48].

Позакласна робота з української мови пробуджує інтерес до українського слова, переносить його у сферу активного спілкування у тих регіонах України, де основним засобом спілкування є російська мова, сприяє формуванню мовної та мовленнєвої компетенції школярів. Уміло і цікаво проведені позакласні заняття допомагають учням заглибитися в різні аспекти мовної системи, вивчити питання походження мови, письма, збагнути основні закони розвитку й історії мови, повніше осмислити художньо-зображувальні засоби тощо. Водночас позакласна робота має велике організаційно-дисциплінуюче значення, оскільки привчає учнів працювати з доступною для них науково-популярною літературою з мовознавства, з різними типами словників, навчає школярів виготовляти наочні посібники, закладає навички журналістської, перекладацької та редакторської діяльності тощо.

Під позакласною роботою з мови в сучасній лінгводидактиці розуміють практиковані в позаурочний час заходи, що мають свій зміст, не завжди передбачений навчальною програмою, специфічні форми, методи та прийоми проведення. Диференційною ознакою позакласної роботи є добровільність участі в ній учнів. Теоретичні аспекти організації і проведення позакласної роботи неодноразово ставали предметом уваги учених. Свій вклад у розвиток теорії та практики позакласної роботи з мови внесла низка українських і зарубіжних лінгводидактів, що досліджували методiku позакласної роботи в навчанні української (А.Т.Гамалій, І.П.Лопушинський, В.Я.Мельничайко, І.С.Олійник, Г.Р.Передрій та ін.), російської (Л.Т.Григорян, Т.Н.Онищенко, М.М.Ушаков), іноземних мов (М.Е.Андрєєва, А.В.Воєнкова, Р.Л.Златогорська, О.Є.Кудрявцева, Є.М.Ружин, С.Н.Савіна). Учені досліджували питання, пов’язані з визначенням мети позакласної роботи з мови у середній школі, її змісту, завдань, принципів організації, основних форм і видів роботи тощо.

Метою позакласної роботи з мови в сучасному середньому загальноосвітньому закладі, на нашу думку, є формування в учнів любові до мови, розширення й поглиблення їхніх лінгвістичних знань, умінь і навичок, розвиток інтересу до предмета; підвищення загальної мовленнєвої культури, всебічний розвиток особистості. Низка вчених (І.П.Лопушинський, І.І.Маруніч, Г.Р.Передрій та ін.) визначають проміжні цілі позакласної роботи з мови. З-поміж них: уведення до мовлення тих граматичних структур, що були попередньо засвоєні на уроці; закріплення й автоматизація мовленнєвих умінь у різних життєвих ситуаціях; збагачення словникового запасу учнів; виховання етики мовленнєвого спілкування;

розвиток творчих і пізнавальних здібностей школярів; заохочення індивідуальних нахилів тощо. Важливо, щоб цілі позакласної роботи збігалися з особистісними установками та внутрішньою мотивацією учнів. У випадку, якщо вони не збігаються, зауважує С.Н.Савіна, вся система позакласної роботи виявляється формальною, оскільки не приймається дітьми і не впливає на них [8; С.5]. Означене повинно стимулювати вчителя до пошуку тих шляхів у позакласній роботі, що не залишають дітей байдужими, викличуть у них інтерес та відповідатимуть їх віковим та індивідуальним особливостям.

Цілі позакласної роботи визначають практичні завдання, що повинні вирішуватися у процесі її реалізації. Позакласна робота з української мови спрямовується на розв'язання таких завдань: насамперед, це розширення й поглиблення мовних знань, умінь та навичок, які учні одержали на уроках (Л.Т.Григорян) [1; С.5]; підняття мовленнєвої активності учнів; розширення їхнього лінгвістичного світогляду; активізація розумової діяльності, ініціативи й самостійності (І.П.Лопушинський) [3; С.9]; забезпечення виховної спрямованості предмета, що вивчається [4; С.280].

Між урочною та позакласною роботою з предмета повинен існувати тісний взаємозв'язок, оскільки повна відірваність позакласної роботи від основного програмного курсу з мови загальмовує мотивацію навчання учнів. С.Н.Савіна зазначає, що створення єдиної урочної та позаурочної роботи з предмета є "одним з резервів інтенсифікації навчально-виховного процесу" [8; С.7]. На позакласних заняттях узагальнюється і доповнюється вивчений матеріал, учні одержують можливість продемонструвати результати оволодіння мовою, вдосконалити вміння та навички тощо.

Важливим фактором ефективності позакласної роботи є визначення її адекватного змісту. Науковий доробок учених, власний педагогічний досвід та досвід інших вчителів-практиків переконують у тому, що до змісту позакласної роботи з української мови повинні входити такі компоненти: 1) прагматичний – формування в учнів комунікативних умінь і навичок; 2) гносеологічний – розширення в учнів знань про загальні закономірності розвитку мови, питання лексики, фразеології, фонетики, граматики, діалектології і топоніміки тощо; 3) аксіологічний – розвиток в учнів ціннісних орієнтацій і мотивів діяльності.

Визначаючи зміст позакласної роботи, вчитель добирає той матеріал, який найбільш повно допомагає у вирішенні практичних, загальноосвітніх і виховних завдань, є економним за часом, відповідає інтересам дітей, укладається в єдину систему.

Учені розрізняють певні форми та види позакласної роботи [1; 4; 5; 6; 7; 8; 9]. Насамперед, позакласна робота може класифікуватися за критерієм кількісної участі в ній учнів. У цьому випадку розрізняють три основні форми: масову, групову, індивідуальну [8; С.9]. За критерієм регулярності охоплення учнів позакласною діяльністю можна розмежувати постійні та періодичні форми роботи [1; С.13]. Масові форми здебільшого носять періодичний характер, групові – постійний, індивідуальні реалізуються і в перших, і у других. Сучасна лінгводидактична наука визначила такі види позакласної діяльності. В межах постійних групових форм – гуртки рідної мови, тематичні гуртки, клуби, в межах масових періодичних форм – різноманітне коло вечорів, ранків, свят, вікторин, олімпіад, тижнів, декад і місячників рідної мови, а також настінна преса, видавництво рідномовних журналів, підготовка радіопередач.

Спираючись на практичний досвід учителів-практиків, теоретичні дослідження сучасних науковців, вважаємо, що найбільш доцільною та ефективною є організація позакласної роботи з мови у формі гуртків, оскільки заняття проводяться систематично, за певним планом, при постійному складі учнів. Плануючи роботу, треба пам'ятати, що зміст, форми і види мають відповідати віковим особливостям учнів, рівневі їх загального розвитку. На заняттях гуртків учні вдосконалюють знання, вміння та навички, поглиблюють уявлення про мовну систему, переконуються в практичному значенні набутих ними знань, корисно проводять свій вільний час. Гурток, окрім цього, готує їх до участі в загальношкільних заходах, сприяє їх самопізнанню, самоутвердженню, самовираженню.

Гурток здебільшого об'єднує однодумців, які хочуть працювати над улюбленим предметом під час колективної діяльності. Заняття гуртка проводяться систематично, за певним планом, при постійному складі учнів, під безпосереднім керівництвом учителя-словесника. Плануючи роботу, потрібно враховувати, що зміст, форми і види її мають відповідати віковим особливостям учнів, рівневі їхнього загального та мовного розвитку. Ефективність гурткової роботи певним чином залежить від актуальності тематики: доступності мовного матеріалу, що покладений в основу заняття; зв'язку з навчальною тематикою; відповідності тематики віку учнів, їхнім інтересам і нахилам. З-поміж інших вимог до організації гурткових занять учені відзначають: зверненість тематики роботи гуртка, його форм і методів до різних сторін пізнавальної діяльності учнів, зокрема інтелектуальної (активний пошук, здогад, розуміння цільових установок, готовність до їх виконання); емоційної (радість пізнання, переживання емоцій здивування, очікування нового, успіху, задоволення і т. ін.); вольової (ініціативність, здатність до формулювання й вирішення задач, готовність довести справу до логічного завершення тощо); врахування у визначенні тематики гурткової роботи "запитів учнів". Надбання гуртка, творчі розробки дітей не повинні залишатися у вузьких рамках, а мають стати здобутком інших класів, школи через виступи у стінній пресі і безпосередньо перед однолітками. Члени мовного гуртка можуть займатися виготовленням таблиць, мовних плакатів, видавати мовний журнал, газету, працювати над діалектним матеріалом.

Сучасні методисти наголошують на тому, що у структурі позакласної роботи можна виділити навчальні матеріали декількох рівнів. Зокрема на першому, підготовчому рівні всі матеріали служать для формування "мовленнєвої компетенції і навичок свідомого контролю учнів за своїм мовленням (навчальні діалоги, тренувальні вправи, розігрування ситуацій)" [3; С.17]. На другому рівні використовуються такі навчальні матеріали, які "сприяють активізації розумової діяльності і формуванню в учнів навичок оцінки результатів своєї мовленнєвої компетенції (бесіди, дискусії, конференції)" [3; С.17]. На третьому, найвищому рівні навчальні матеріали повинні "стимулювати підвищення в учнів мотивації до вивчення української мови (рецензії, творчі вечори, KBK тощо)" [3; С.17].

Відтак, навчальні матеріали трьох означених рівнів послідовно використовуються у трьох формах мовленнєвого навчання – парному, груповому і масовому.

Найефективнішими методами і прийомами роботи, що можуть застосовуватися на заняттях гуртка з мови, на думку вчених, є короткі захоплюючі розповіді вчителя про мову, повідомлення учнів реферативного характеру, інформація про наслідки збору матеріалу з живої розмовної або з книжної мови, спостереження над спеціально дібраними й продемонстрованими мовними явищами з наступними висновками, цікаві бесіди, вправи, лабораторні роботи, мовні ігри тощо [7; С.31]. У роботі, що спрямована на розвиток творчомовленнєвих здібностей учнів, доцільними, на нашу думку, будуть: написання і зачитування повідомлень лінгвістичного характеру, розповідей про попередній досвід, складання загадок, завдань з цікавої граматики, чайнвордів, шарад тощо. Усі означені види робіт плануються на різних заняттях так, щоб уникнути одноманітності в їх побудові та проведенні.

Структура позакласного гурткового заняття з української мови досліджується в низці методичних посібників [3; 7; 8 та ін.]. На думку українського вченого Г.Р.Передрія, структура заняття мовного гуртка може бути різною, проте здебільшого вона складається з теоретичної і практичної частин, чітку межу між якими встановити важко [7; С.31]. Аналіз лінгводидактичної літератури дозволяє нам дійти висновку щодо доцільності побудови заняття у такий спосіб. Початок заняття характеризується вступним словом учителя, виголошенням теми заняття, визначенням його мети. У першій, теоретичній частині практикуються доповіді, повідомлення, цікаві розповіді, бесіди на тему заняття, спостереження над спеціально дібраними мовними фактами, виразне читання й обговорення творів про мову. Завдання теоретичної частини - познайомити гуртківців з основними питаннями теми заняття.

Мета практичної частини – сприяти повторенню, усвідомленню і глибокому засвоєнню теоретичних відомостей з теми, формувати певні мовленнєві навички і розвивати творчі здібності учнів. 3-поміж завдань практичного характеру, що застосовуються на гурткових заняттях, відзначимо роботу із словником, редагування текстів, виявлення в них мовних невправностей, аналіз матеріалу з метою виявлення в ньому певних граматико-стилістичних явищ, виконання різноманітних завдань творчого характеру. Основні вимоги “до матеріалу – змістовність, свіжість, оригінальність, до методики проведення вправ – жвавість, активність і самостійність учнів” [7; С.32].

Окремі заняття мовного гуртка повинні присвячуватися розвитку усного і писемного мовлення учнів. На них практикуються конкурси на кращого оповідача, “усні журнали”, “усні листи” [7; С.41], широко застосовуються спеціальні стилістичні вправи: зіставлення текстів, добір з поданих найвідповідніших для стилю оповідання слів, з’ясування стилістичної ролі окремих слів і словосполучень і т. ін.

Успіх позакласної гурткової роботи визначається певним чином і ступенем підготовленості епізодичних форм позакласної роботи, що готуються членами гуртка. Епізодичні позакласні заходи стосовно гуртківців використовуються здебільшого з такою метою: 1) як звіт гуртка за роботу протягом певного терміну; 2) як свято, де гуртківці можуть продемонструвати результати набутих умінь та навичок, що служить стимулом подальшої роботи. Готуючи той чи інший вид позакласного заходу з мови, гуртківці разом з наставником повинні чітко визначити й обґрунтувати його тему, мету, зміст, методи і прийоми проведення; чітко уявляти його структуру і конкретні форми організації кожної структурної частини; вміло добирати адекватні матеріали; залучати до участі в позакласному заході всіх членів гуртка (незалежно від того, чи є вони “сильними”, чи “слабкими”), використовуючи найменшу можливість для того, щоб кожен учень отримав самостійну, індивідуальну роль. Окрім цього, потрібно домагатися високого ступеня активності учнів, уникати формалізму, поспіху, поверхневого ставлення до підготовки [див.: 3; С.40-43].

Важливим питанням у методиці позакласної роботи, що було дискусійним упродовж значного періоду часу, є визначення найбільш доцільних видів гуртків. Предметом уваги гуртка української мови може бути дуже широке коло питань, адже можливості для вибору тем у вчителя достатньо великі. Сучасна практика організації позакласної роботи з мови засвідчує наявність двох основних видів гуртків – універсальних і тематичних. Гуртки, що спрямовані на вивчення широкого спектру різних лінгвістичних питань, мають свої як позитивні, так і негативні риси. Позитивне полягає в тому, що вчителю порівняно легко добирати до занять матеріал, роботу в гуртку легко пов’язати з програмним матеріалом, що вивчається в основному лінгвістичному курсі на уроках української мови тощо. Негативним є те, що досліджуючи і розглядаючи надзвичайно широке коло лінгвістичних питань, гуртківці часто не до кінця повно усвідомлюють, що ж саме є основним у їхній роботі, різнобічність матеріалів певним чином позначається на глибині знань. Г.Р.Передрій зазначає, що в такому гуртку робота нерідко буває “розкиданою, нецілеспрямованою, поверхневою і не дає очікуваних результатів” [7; С.23]. Тому, на думку більшості методистів (Л.Т.Григорян, І.П.Лопушинський, І.С.Олійник, Г.Р.Передрій, С.Н.Савіна та ін.), такий гурток може бути вступним, покликаним пробудити в дітей інтерес до різноманітних розділів науки про мову. Там же, де учні відчули потяг до гурткової роботи, набагато доцільніше вести один із тематичних гуртків. Назва тематичного гуртка повинна відбивати його мету і визначати основні завдання, що вирішуватимуться у процесі його роботи. Сучасна практика засвідчує ефективність таких видів гуртків: граматики, лексики, фразеології, діалектології і топоніміки, фольклору та етнографії, журналістики, стилістики тощо.

Позакласна робота з мови в середніх загальноосвітніх навчальних закладах в різних регіонах України носить відмінний характер і підпорядкована різним цілям і завданням. У західних частинах держави, де рівень володіння українським мовленням переважної більшості шкільної молоді задовольняє їхні комунікативні потреби, основне навантаження позакласної роботи повинно припадати на поглиблення знань учнів, формування у них

науково-дослідницьких інтересів, розвиток творчих здібностей тощо. На великій території південних і східних областей України завдання позакласної роботи можуть визначатися як такі, що спрямовані на пробудження інтересу до предмета, підвищення мовленнєвої культури учнів, удосконалення їхніх комунікативних навичок. Означене не можна не враховувати в організації позакласної роботи. Надзвичайно важливою ми вважаємо роботу “Гуртків плекання рідної мови”, що покликані пробуджувати інтерес до мови, а тому активно застосовуватися на початкових етапах оволодіння мовою в тих регіонах, де українська мова є основною комунікативною, і на всіх етапах навчання в російськомовних регіонах та місцях компактного проживання інших національностей. Тематичні гуртки повинні стати наступним кроком в означеній роботі. Основні напрямки їх діяльності ми визначали, спираючись на науковий доробок ученого. Члени позакласних гуртків повинні вивчати історію української мови, діалекти різних регіонів, фольклор, мовно-стилістичні засоби, що використовуються письменниками та поетами в їхніх творах тощо. Робота в означених гуртках повинна будуватися на основі вивчення лінгвістичних праць учених мовознавців. Гуртки повинні охоплювати якнайбільшу кількість учасників. Обов’язковими в роботі таких осередків вважаємо урядження рідномовних свят, видавництво рідномовної (рукописної або ж такої, що базується на електронних носіях) преси. Комплексний підхід до побудови позакласної роботи з мови сприятиме вирішенню низки проблем, пов’язаних із наданням українській мові статусу державної, функціональної, найбільш престижної в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Григорян Л.Т. Внеклассная работа по русскому языку в средней школе / Виды внеклассной работы по русскому языку. – М.: Просвещение, 1968. – С.5-18.
2. Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи / С.У.Гончаренко, В.Ф.Новоселецький, В.М.Оржехівська, В.Г.Постовий, Л.О.Хлебникова, К.І.Чорна. – Рідна школа. – 1991. - № 6. – С.48-55.
3. Лопушинський І.П., Маруніч І.І. Позакласна робота з рідної мови у школах нового типу. – Херсон, 1996. – 76 с.
4. Методика викладання української мови в середній школі / І.С.Олійник, В.К.Іваненко, Л.П.Рожило, О.С.Скорик. – К.: Вища школа, 1979. – 310 с.
5. Методика обучения иностранным языкам в средней школе / Гез Н.И., Ляховицкий М.В., Мирослюбов А.А. и др. – М.: Высш. школа, 1982. – 372 с.
6. Москалець Н.П. Позакласна робота з мови // Укр. мова в школі. – 1962. - № 4. – С.59-65.
7. Передрій Г.Р. Позакласна робота з української мови в 4-8 класах: Посібник для вчителя. – К.: Рад. школа, 1979. – 159 с.
8. Савина С.Н. Внеклассная работа по иностранному языку в средней школе. – М.: Просвещение, 1991. – 160 с. (149)
9. Стельмахович М.Г. Розвиток усного мовлення на уроках української мови в 4-8 класах: Посібник для вчителя. – К.: Рад. школа, 1976. – 189 с. (151)

Анотація

У статті висвітлено основні підходи до розвитку українського літературного мовлення учнів у позакласній роботі. Розкрито теоретичні аспекти організації позакласної діяльності з мови, зокрема питання мети і завдань, змісту, форм і видів. Особлива увага приділена гуртку як найбільш доцільній формі організації позакласної роботи. Запропоновано конкретні методичні рекомендації щодо організації гурткової роботи.

Summary

The article investigates main approaches to Ukrainian literary speech development in out-of-class activities. Theoretical aspects of organization of out-of-class activities on the Ukrainian language, especially questions on aims and tasks, contents, forms and kinds are exposed. Special

attention is paid to a circle as a main form of organization of extracurricular activities. Recommendations on methods of circle work organization are proposed.